

О. М. ПРИХОДНЮК

Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). К., 1975

Період третьої чверті I тисячоліття н. е. — одна з найцікавіших і водночас ще недостатньо вивчених сторінок історії не тільки східних слов'ян, а й більшості народів Європи.

Одним з основних джерел для вивчення ранньої історії східних слов'ян є археологічні матеріали. Дослідження пам'яток третьої чверті I тисячоліття н. е., розпочате С. С. Гамченком на початку нашого століття, набуло широкого розмаху у 50-х роках. Проведено чимало археологічних розкопок на Поліссі, Подніпров'ї, Волині, Середньому і Верхньому Дністрі, у Північній Буковині та на Поділлі. З'явилася низка монографій, присвячених характеристиці різних локальних варіантів тогочасної культури східних слов'ян.

Науковий інтерес з цієї серії становить праця О. М. Приходнюка, яка заповнює прогалину у вивченні пам'яток на території Поділля. Монографія добре ілюстрована. Її відкриває вступ, у якому подано загальну характеристику періоду і короткий огляд історії дослідження східнослов'янських старожитностей третьої чверті I тисячоліття н. е. з особливим наголосом на вивченні пам'яток Поділля і сусідніх територій. Автор чітко визначає досліджувану територію, формулює основні завдання праці.

Перший розділ присвячено узагальненій морфологічній характеристиці матеріальної культури ранньослов'янського населення Поділля. Автор детально розглядає топографію і планування поселень, їх стратиграфію, причому порушує цілий комплекс питань, пов'язаних з будівництвом житлових і господарських споруд, і вдається до аналізу рухомого інвентаря пам'яток. Речові знахідки згруповані за матеріалом, з якого їх виготовлено (кераміка, вироби з металу, каменю, кістки й скла). Окремо розглянуті скупі, на жаль, дані про поховальний обряд. У результаті розділ розкриває картину локального подільського варіанта ранньослов'янської матеріальної культури третьої чверті I тисячоліття н. е.

Вдалою є спроба реконструкції жител з врахуванням етнографічних паралелей. Проте менш переконливим здається залучення для ілюстрації опису так званого слов'янського житла за Ібн Русте (с. 16). Цей опис, що раз у раз повторюється на сторінках літератури, фактично дає уявлення не про житло, а про типову домашню лазню.

Великий інтерес становить другий розділ, де порушено питання періодизації і датування. Завдання автора було нелегким, оскільки на багатьох досліджуваних пам'ятках датуючі речі відсутні і лише на окремих представлені поодинокими зразками. У цій ситуації О. М. Приходнюк в основу датування поклав розробку відносної хронології кераміки, опрацьовану за допомогою порівняльно-типологічного методу. Цю схему він зіставив із датуванням окремих споруд на основі археомагнітного методу, який на території України дає точність ± 25 років. Зіставлення підтвердило правильність розробленої хронології і допомогло визначити абсолютні дати в межах VI—кінця VII ст. н. е. Цілком імовірним є припущення автора, що загинувша частина поселень в VII ст. н. е. можна пов'язувати з аварською навалою (с. 48).

О. М. Приходнюк переконливо аргументує свою позицію у питанні про час появи східнослов'янської примітивної кружальної кераміки. При цьому він вказує на два етапи розвитку: для першого характерний лінійний посуд, на другому з'являються посудини, сформовані на примітивному крузі. Подільські пам'ятки з керамікою першого етапу він датує загалом VI—VII ст. н. е., а другого — VIII—IX ст. н. е.

Ця схема, розроблена автором на основі матеріалів Поділля, знаходить широкі паралелі на території Прикарпаття і Волині. Зокрема, це стосується спроби виділення найранішої примітивної кружальної кераміки VIII—IX ст. н. е., запропонованої в свій час М. П. Кучерою і В. В. Ауліхом та підтвердженої пізніше В. Д. Бараном¹.

Проте згадана схема не є універсальною і не може охоплювати всю ранньослов'янську територію. Так, у районі Прип'ятського Полісся примітивна кружальна кераміка з'являється шойно в IX ст. Таке явище закономірне, бо воно пов'язане з несприятливими природними умовами Полісся, що були однією з причин відставання цієї території в культурному й економічному розвитку. Тому аж ніяк не можна погодитися з думками І. П. Русанової, яка намагається поліську схему нав'язати всій східнослов'янській території².

¹ Кучера М. П. Гончарна кераміка дофеодалного времени из раскопок древнего Плиснеска. — СА, 1962, № 1; Аулих В. В. Славянское поселение у с. Рипнев (Рипнев I) Львовской области. — МИА, 1963, № 108; Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К., 1972, с. 97—100.

² Русанова И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. М., 1973, с. 19—20; І. П. Русанова пише, між іншим, що в кількох спорудах ріпнівського селища, які належать до другого періоду, поряд з лінійними посудинами знайдено уламки гончарних. Насправді ж керамічний комплекс другого періоду ріпнівського селища складається в основному з уламків примітивного кружального посуду, а фрагменти ліпного нечисленні.

Спроба перенести дату появи найранішої східнослов'янської кружалної кераміки аж на IX ст. виникла під впливом застарілих концепцій про культурну відсталість східних слов'ян. Дніпровське Правобережжя, і зокрема його південна і західна частини, мало тісні культурні зв'язки з Північним Причорномор'ям та Подунав'ям з їх багатими традиціями, що сягали ще античних часів. Тому залучення аналогій між цими землями і територіями Словаччини, Болгарії, Угорщини, Південної Польщі історично обгрунтоване (всупереч думці І. П. Русанової).

У наступному розділі монографії на основі аналізу сукупності усіх досліджених об'єктів, знярядь праці, продукції виробництва тощо автор відтворює основні риси господарської діяльності слов'янського населення Поділля. Найбільшу увагу приділено сільськогосподарській галузі на чолі з землеробством, якій належало провідне місце в економіці ранньослов'янського суспільства.

Дослідник зібрав чимало матеріалів для характеристики розвитку металургійного виробництва, зокрема сиродутного процесу добування заліза. Особливо цікаві результати підрахунків можливої продукції Гайворонського металургійного центру, які дали підставу для припущення, що цей центр виготовляв, очевидно, залізо для обміну і міг обслуговувати кілька галузей мікрорайону. Важливий також висновок про ймовірне виділення в окрему галузь ремесла залізодобувної і залізоробної (ковальської) справи вже на даному етапі.

По-новому автор підійшов до розгляду розвитку продуктивних сил та соціальних відносин. Інтерпретуючи результати досліджень Городоцького поселення, він застосував метод палеоекономічного моделювання землеробсько-скотарського господарства, завдяки чому значно конкретизував картину господарського життя ранніх слов'ян, визначив приблизний економічний потенціал ранньослов'янського поселення і розкрив причини розташування багатьох тогочасних пам'яток групами по кілька невеликих осель разом.

Такий метод застосований для вивчення ранньослов'янських пам'яток VI—VII ст. н. е. вперше, а наведені в книзі спостереження і висновки мають значення і для інших східнослов'янських територій. У розділі IV, заключному, визначається місце пам'яток Поділля третьої чверті I тисячоліття н. е. серед інших східнослов'янських старожитностей. О. М. Приходнюк вказує на однорідність основних рис ранньослов'янських пам'яток цього часу на величезній території їх поширення, що виявляється в усіх майже галузях їх багатогранної матеріальної культури. Водночас автор підкреслює і наявність локальних, етнографічних відмінностей подільської групи, які полягають насамперед у поєднанні корчакського і пенківського елементів. Це явище він пояснює інфільтрацією різноплеменних елементів на територію Поділля.

Порівнюючи різні риси ранньослов'янської культури Поділля з відповідними проявами черняхівської культури цього району, автор дійшов висновку, що в окремих категоріях ранньослов'янського матеріалу простежується черняхівська підоснова. Це проявилось як у галузі житлобудування, так і в кераміці, в якій помітний, з одного боку, типологічний зв'язок між ліпною групою черняхівської кераміки з окремими типами ранньослов'янського посуду і, з другого — наявність у безсумнівно чистих ранньослов'янських комплексах поселень в Усті невеликої кількості кружалних посудин черняхівського типу. Тому переконливою є думка автора, «що слов'янські старожитності третьої чверті I тисячоліття н. е. на Поділлі якоюсь мірою культурно-історично пов'язані з черняхівськими пам'ятками» (с. 75). Як стверджує О. М. Приходнюк, для Поділля характерний спадковий розвиток слов'янських пам'яток, свідченням чого є поселення, які проіснували безперервно з VI по IX ст. Такий генетичний зв'язок між ними є також доказом слов'янської належності пам'яток VI—VII ст.

У заключній частині розділу автор, враховуючи наявність на ранньосередньовічних пам'ятках Поділля рис, характерних для матеріальної культури уличів і тиверців, та літописні повідомлення про ці племена, висловлює припущення, що територія Поділля в другій половині I тисячоліття н. е. входила в ареал уличько-тиверського населення. Основні положення праці коротко підсумовані у висновках.

Описова частина книги — це «Огляд ранньосередньовічних пам'яток Поділля». Тут подано їх короткий опис, причому пам'ятки упорядковані за групами (поселення, поховання, металургійний центр), а в межах підрозділів — в алфавітному порядку. На жаль, не всі вони описані з однаковою точністю, що зумовлено різною якістю публікацій, використаних автором. Особливу цінність мають ті частини «Огляду», в яких підсумовано результати оригінальних стаціонарних досліджень, проведених О. М. Приходнюком, зокрема на поселеннях в с. Городку, Усті та Бакоті. Ним досліджена майже половина відомих зараз на Поділлі ранньослов'янських жителів.

У рецензованій книзі де-не-де є дрібні неточності, авторські недоробки, наприклад у датуванні Зимнівського городища (с. 46) та посиланні на публікацію цієї пам'ятки³. На с. 51 поселення в Дем'янові, Бовшеві та Зеленому Гаю пов'язані з територією Західної Волині, а насправді вони розташовані у Подністров'ї. Проте це не впливає на загальну оцінку монографії, яка збагатила радянське слов'янознавство новими матеріалами з історії ранньослов'янського населення Поділля. Праця відзначається чіткою структурою, науковий стиль вдало поєднаний з доступністю викладу, що сприятиме розширенню кола читачів.

В. В. АУЛІХ

³ Ауліх В. В. Зимнівське городище. К., 1972, с. 89.